

ВІДГУК
опонента на дисертацію
Стоматова Едуарда Григоровича
«Кримінально-правова охорона приватного та
сімейного життя людини в Україні»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук (доктора наук)
зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Актуальність обраної теми зумовлена передусім конституційними положеннями про те, що: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Основного Закону). Належного кримінально-правового забезпечення з-поміж іншого потребує реалізація закріплених статтями 30–32 Конституції України права на недоторканність житла, невтручання в особисте і сімейне життя, конфіденційність інформації.

Про забезпечення права на приватність мовиться й у Національній стратегії у сфері прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021. Відповідні очікувані результати визначені, зокрема, як: створення дієвого механізму контролю за дотриманням права на приватність, захисту персональних даних відповідно до міжнародних зобов'язань України та стандартів ООН, РЄ, ЄС; забезпечення доступу кожного до дієвих механізмів захисту права на приватність в усіх сферах життєдіяльності; запровадження системи, яка унеможливило б створення надмірних баз персональних даних і виключає можливість протиправного втручання у приватність. Цілком очевидно, що досягнення зазначених

стратегічних результатів неможливе без ефективного функціонування відповідного кримінально-правового інструментарію.

Нині спостерігається зростання масштабів незаконного втручання в інформаційну сферу приватного життя людини, що відбувається на тлі стрімкого розвитку і розповсюдження новітніх інформаційних технологій; при цьому кількість відповідних кримінальних проваджень є неспівмірною такій тривожній тенденції. З низки причин вести мову про дієвість кримінального закону у вказаній частині не доводиться, свідченнями чого є високий рівень латентності кримінальних правопорушень проти недоторканності приватного життя. Невідповідність між кількістю облікованих кримінальних правопорушень проти інформаційного аспекту приватності і тих посягань, щодо яких здійснюється результативне кримінально-правове реагування, потребує наукового осмислення і висунення конструктивних пропозицій, спрямованих на усунення такої невідповідності.

Проблематика кримінально-правової охорони громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини та громадянина, яку уособлює розділ V Особливої частини чинного КК України, належить у вітчизняній науці до активно розроблюваних. Попри інтенсивне теоретичне опрацювання питань кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти приватності особи, зокрема і на монографічному рівні (с. 23–24), чимало аспектів кримінально-правової характеристики таких посягань належать в юридичній літературі до числа дискусійних, а відповідні пропозиції *de lege ferenda* відзначаються контраверсійністю. Питання створення оптимальної теоретичної моделі кримінально-правової охорони приватності людини продовжує стояти на порядку денному, не дивлячись на російсько-українську війну і злободенність інших (насамперед воєнних) кримінально-правових проблем.

При визначенні меж втручання в право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції, гарантованого ст. 8 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ), слід звертати особливу увагу на пошук справедливого балансу між інтересами окремої приватної особи, з одного боку, та суспільства загалом, з іншого. Далеко не завжди можна однозначно стверджувати, що та чи інша дія не підлягає кримінальному переслідуванню, оскільки вона становить реалізацію певного права, адже права людини здебільшого не є абсолютними і в тих чи інших ситуаціях можуть бути обмежені навіть в умовах демократичного суспільства, що прямо передбачено відповідними статтями ЄКПЛ. Так, згадане і закріплене у ст. 8 ЄКПЛ право на повагу до приватного і сімейного життя, житла людини та її кореспонденції має відносний характер, оскільки ст. 8(2) ЄКПЛ допускає можливість обмеження державою цього права (втручання держави у здійснення права). Сказане актуалізує звернення до практики ЄСПЛ як джерела кримінального права саме в контексті тлумачення і застосування статей 162, 163, 182 КК України.

Цінність сім'ї, її особлива роль у розвитку суспільства і формуванні кожної людини так само визнаються міжнародно-правовими документами, ратифікованими Україною. Зокрема, у ст. 16 Загальної декларації прав людини проголошується, що сім'я є природним та основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави. У розвиток наведеного та інших міжнародно-правових положень ст. 51 Конституції України встановлює, що сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою. Правовий та соціальний захист сім'ї є передумовою демографічного, політичного та соціально-економічного розвитку України. Забезпечення соціальної стабільності, зміцнення фізичного та психічного здоров'я нації, попередження соціальних конфліктів неможливе без зміцнення сімейних відносин. Важливість останніх для суспільства обумовлена й тим, що сім'я виступає найбільш сприятливим природним середовищем для фізичного, психічного соціального і духовного розвитку підростаючого покоління.

На сьогодні чимало важливих питань, пов'язаних із досліджуваною у дисертації Е.Г. Стоматова проблематикою, виникає у зв'язку з пошуком нових орієнтирів у реформуванні системи кримінальної юстиції в Україні. Передусім мається на увазі розроблення проєкту нового КК України, в якому питання кримінально-правового забезпечення протидії посяганням на приватне життя людини значною мірою вирішуються істотно інакше порівняно з тим, як це зроблено в чинному кримінальному законі, що не може не породжувати питання про оптимальність формулювань потенційного кримінального закону, включаючи розділ 4.7 проєкту КК України «Кримінальні правопорушення проти приватності людини».

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації Е.Г. Стоматова, забезпечується широтою і різноманітністю опрацьованої джерельної бази, веденням коректної полеміки, використанням низки різноманітних методів пізнання (с. 28–29, 53–69), вдало підібраних з урахуванням предмета дисертаційного дослідження, продуманою логікою викладення матеріалу, яка дозволила автору виконати поставлені перед собою завдання (с. 26–27).

У своїх міркуваннях дисертант спирається на надбання кримінально-правової науки (причому як України, так й інших європейських країн), міжнародно-правові документи, законопроекти і супровідні матеріали до них, рішення ЄСПЛ і Конституційного Суду України, статистичні дані.

Оскільки диспозиції аналізованих кримінально-правових заборон носять бланкетний характер, дисертант доречно звертається до положень регулятивного законодавства – цивільного, сімейного, медичного, житлового тощо, використовує здобутки загальної теорії права, історії держави та права України, конституційного, міжнародного права, адміністративного права, кримінального процесуального права.

Дисертація Е.Г. Стоматова – класичне міждисциплінарне дослідження ще й тому, що у ній відповідна кримінально-правова матерія висвітлюється із

широким залученням і ретельним аналізом положень інформаційного законодавства у широкому розумінні цього поняття.

Належну фундаментальність проведеного дослідження і достовірність переважної більшості здобутих результатів забезпечило з-поміж іншого включення в структуру кваліфікаційної наукової праці окремих структурних частин, присвячених формуванню, змісту і трансформації концепту приватності, праву на приватність в історії українського конституціоналізму, практиці ЄСПЛ як джерелу кримінального права України, кримінально-правовій охороні недоторканності приватного життя людини в окремих країнах – Іспанії та Польщі (підрозділи 1.3, 1.4, 4.2, 5.1, відповідно). Схвальної оцінки при цьому заслуговує та обставина, що релевантний зарубіжний досвід вивчається різнобічно, тобто піддається аналізу не лише його законодавчий складник, як це зазвичай відбувається при написанні вітчизняних дисертацій із кримінального права, а й теоретичний (доктринальний) і правозастосовний аспекти.

Позитивно слід оцінити й активне використання матеріалів судової практики – від вироків місцевих судів до постанов Касаційного кримінального суду Верховного Суду, за допомогою яких доречно ілюструються законодавчі і теоретичні положення і з'ясовуються недоліки диспозицій і санкцій досліджуваних кримінально-правових заборон. Здобувач активно використовує і матеріали й іншої судової практики, безпосередньо не пов'язаної із застосуванням норм саме кримінального законодавства України.

Цілком виправданим є включення в емпіричну базу дисертаційного дослідження особистого досвіду здобувача як судді.

Оцінка положень проекту нового КК України на рівні окремого підрозділу (підрозділі 5.1) відзначається вираженістю і конструктивністю. Як позитив не можу не відмітити й активне опрацювання здобувачем висновку національних експертів на проєкт КК України. Залишається сподіватись на те, що його розробники візьмуть до уваги слушні зауваження Е.Г. Стоматова

щодо неодноразово дискутованих формулювань потенційного кримінального закону.

Новизна і загальнонаціональне значення здобутих Е.Г. Стоматовим результатів полягає у розробленні узгодженої із здобутками вітчизняної кримінально-правової доктрини, приписами регулятивного законодавства, міжнародно-правовими стандартами (зокрема, правовими позиціями ЄСПЛ) і передовим зарубіжним досвідом цілісної теоретичної моделі кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя в Україні, законодавче закріплення якої дасть змогу посилити ефективність такої охорони.

Вважаю, що є добре продуманими і належним чином аргументованими, а тому заслуговують на підтримку положення про:

співвідношення концептів кримінально-правової охорони та кримінально-правового регулювання;

розуміння кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя, темпоральні межі такої охорони та чинники криміналізації посягань на приватність у сучасній Україні;

тісний зв'язок змін у розумінні права на конфіденційність приватного життя з розвитком новітніх технологій;

співвідношення конвенційного та конституційного розуміння «права на повагу до приватного життя особи»;

«презумпцію незгоди» особи на будь-які дії з відповідною інформацією, якою (презумпцією) слід керуватись при кримінально-правовій оцінці порушень недоторканності приватного життя людини;

напрями диференціації кримінальної відповідальності за порушення недоторканності приватного життя;

положення кримінального законодавства Іспанії та Польщі, які можуть виступати орієнтирами вдосконалення кримінального законодавства України у частині відповідальності за кримінальні правопорушення проти недоторканності приватного життя;

доцільність переформатування структури розділу V Особливої частини КК України й уточнення його (розділу) назви;

приватність як видовий об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених низкою статей КК України;

необхідність перегляду засади законності володіння особи житлом чи іншим володінням при здійсненні кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, й уточнення диспозиції ч. 1 цієї статті за рахунок включення варіативної вказівки на відмову залишити житло чи інше володіння особи;

підходи щодо співвідношення складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 163 і ст. 182 КК України;

доцільність уточнення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 163 КК України, за рахунок виключення з диспозиції цієї норми вказівки на такий спосіб передачі інформації як «через комп'ютер»;

диференційований підхід щодо кримінально-правової оцінки порушення недоторканості приватного життя особи в частині збирання та поширення інформації про сексуальне життя особи;

підходи щодо розмежування понять: а) «лікарська таємниця», «інформація про стан здоров'я» та «медична інформація»; б) «право на приватне життя», «право на інформацію» та «інформаційні права особи»;

доцільність перегляду санкцій статей 162, 163, 182 КК України і чіткішого унормування особливостей застосування окремих заходів кримінально-правового характеру.

Дисертантом напрацьовано комплекс конкретних пропозицій *de lege ferenda* (с. 450–453), які відзначаються оригінальністю, аргументованістю та логічно підсумовують проведене дослідження. Висновки та пропозиції, які містяться в дисертації, не лише можуть бути впроваджені у законотворчу діяльність, а й вже використовуються у правозастосуванні і навчальному процесі, що підтверджується актами впроваджень (с. 569–576).

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, повно відображено у 29 наукових публікаціях – 18 наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України, 3 статтях, опублікованих у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах, 8 тезах доповідей, оприлюднених на науково-практичних заходах.

Дисертація Е.Г. Стоматова є самостійним оригінальним дослідженням, що відповідає засадам академічної доброчесності. Порухень останньої у формі плагіату, фабрикацій чи фальсифікацій у дисертації не виявлено. Використання праць інших авторів у дисертації супроводжується належними посиланнями.

Водночас дисертація Е.Г. Стоматова не позбавлена **окремих недоліків і дискусійних положень.**

1. Усупереч назві дисертації та визначеному її автором предмету дисертаційного дослідження (с. 28) проблематика кримінально-правової охорони сімейного життя людини (сім'ї) в Україні знайшла у кваліфікаційній науковій праці Е.Г. Стоматова вельми фрагментарне відбиття. Фактично здобувач концентрується на розміщених у розділі V Особливої частини КК України заборонах, які уособлюють кримінально-правове забезпечення права на приватність людини з такими його елементами, як право на недоторканність житла та іншого володіння, право на таємницю листування, телефонних розмов і різних видів кореспонденції, недоторканність приватного життя (статті 162, 163 і 182 КК України), а також дотично розглядає склади кримінальних правопорушень, які так само посягають на приватність як видовий об'єкт кримінальних правопорушень і норми про відповідальність за вчинення яких розміщено поза межами розділу V Особливої частини КК України (зокрема, статті 132, 145). Проблематика ж сім'ї як об'єкта кримінально-правової охорони висвітлюється дисертантом саме і тільки в контексті охорони сімейного життя як складника інформаційного аспекту приватності особи (охорона конфіденційної інформації про сімейне життя), через що «альтернативно-широку» вказівку

на кримінально-правову охорону сімейного життя людини у назві дисертації вважаю зайвою і такою, що здатна лише заплутати читача.

Дисертант неодноразово підкреслює, що він опікується проблематикою кримінально-правової охорони відповідного «особистого немайнового права» (с. 30, 128, 214 та ін.) при тому, що в науці кримінального права до кримінальних правопорушень проти сім'ї доречно відносять щонайменше посягання на особисті немайнові сімейні відносини (статті 126-1, 148, 151-2, 166, 168, 169 КК України) та посягання на майнові сімейні відносини (статті 164, 165, 167 КК України). За таких обставин слід критично оцінити думку дослідників, які до посягань на приватне та *«сімейне життя людини»* відносять кримінальні правопорушення, передбачені лише статтями 132, 145, 162, 163, 168 та 182 КК України, хоч такий підхід імпонує здобувачу (с. 426).

2. Окремим різновидом порушення недоторканності приватного життя, передбаченим кримінальним законодавством низки зарубіжних країн (зокрема європейських) і поки що невідомим КК України, є переслідування (сталкінг). У кожної людини є своя автономна сфера, в яку ніхто не повинен втручатися, а переслідування порушує право на приватність у широкому розумінні цього поняття. Як зазначається в юридичній літературі (Р.О. Стефанчук), право на приватність складатися з таких компонентів: 1) можливість мати своє приватне життя; 2) можливість самому визначати свою приватну сферу життя; 3) можливість ознайомлення інших осіб з обставинами свого приватного життя; 4) можливість дозволяти чи забороняти втручатися у своє право на приватність, крім випадків передбачених законом; 5) можливість зберігати у таємниці обставини свого приватного життя; 6) можливість вимагати захисту права на приватність. Головною ж метою сталкінгу виступає встановлення контролю над переслідуваною особою. Як наслідок, відбувається розмиття суті приватного життя, адже фактично зловмисник має на меті позбавити жертву особистого простору. Проблема переслідувань нині серйозно загострюється через

розвиток інформаційних технологій і поширення засобів електронної комунікації у житті сучасної людини.

Ступінь кореспондування положень чинного кримінального законодавства України зі ст. 34 Стамбульської конвенції є фрагментарним через відсутність у КК України самостійної заборони, присвяченої переслідуванню як кримінальному правопорушенню окремого виду. Хоч за певних умов вчинення особою кримінальних правопорушень різних видів (зокрема, караних за статтями 162, 163, 182 КК України) може набувати характеру переслідування у конвенційному сенсі, кримінально-правова кваліфікація дій у таких випадках жодним чином не відрізнятиметься від ситуацій, коли те саме кримінальне правопорушення характеру переслідування не має. У Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» поняття переслідування використовується у значенні, відмінному від закріпленого у ст. 34 Стамбульської конвенції і супровідних документах до неї. Відповідно, чинне законодавство України не відповідає вимогам Стамбульської конвенції щодо переслідування, а це актуалізує проблему сприйняття зазначеного міжнародно-правового стандарту. Вважається, що серед інших міжнародних документів саме Стамбульська конвенція містить найбільш повне визначення поняття переслідування. Більшість європейських країн, які криміналізували переслідування, дотримується конвенційного підходу до визначення цього делікту, розуміючи під ним не стільки поодинокі дії, скільки модель (лінію) певної негідної (неприйнятної) поведінки. У межах ратифікованого у червні 2022 р. міжнародного договору Україна взяла на себе зобов'язання змінити внутрішнє кримінальне законодавство – криміналізувати переслідування, проте це зобов'язання поки що не виконала. До речі, починаючи з 1 листопада 2022 р., Україна має звітувати перед GREVIO на предмет вжиття нею законодавчих та інших заходів задля введення в дію положень Стамбульської конвенції.

Викладене демонструє існуючу в правовому полі України прогалину, усунення якої можливе лише в результаті конструктивної законодавчої роботи. Це необхідно також, аби уникнути ситуації, коли наявні кримінально-правові норми поширюються на відносно нове суспільно небезпечне діяння, на яке вони не розраховані. Крім зменшення ефективності кримінального закону, такий сценарій створює ризик застосування аналогії у кримінальному праві, що забороняє ч. 4 ст. 3 КК України. На мою думку, *de lege ferenda* переслідування може бути визначене як умисне повторюване стеження, слідування, спостереження за особою, встановлення небажаного спілкування з нею, зокрема з використанням інформаційних систем чи мережі Інтернет, або як інша подібна незаконна поведінка, яка порушує (варіант – здатна порушити) звичний (варіант – повсякденний) спосіб життя потерпілого та (або) змушує його боятися за свою безпеку чи безпеку своїх близьких.

На жаль, позначена вище зловбоденна кримінально-правова проблема залишалась поза увагою здобувача (як, до слова, і розробників проєкту нового КК України), через що під час захисту пропоную дисертанту висловитись щодо криміналізації переслідування як одного з посягань на приватність особи.

3. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та окремих держав-учасниць ЄС дав змогу дисертанту зробити висновок про те, що, якщо для вітчизняного законодавства характерний захист саме інформаційного аспекту приватного життя, то в державах-учасницях ЄС зазвичай однаковою мірою захищається право особистості на самовизначення у приватному житті та право на інформацію про нього (с. 386). У світлі цієї обставини були б доречними як бачення дисертантом вирішення згаданої проблеми кримінальної відповідальності за переслідування, так і його фахова оцінка позиції розробників проєкту КК України, які пропонують криміналізувати примушування як одне з кримінальних правопорушень проти особистої свободи, честі та гідності

людини (ст. 4.4.8 проєкту КК України). При цьому очевидно, що далеко не будь-який випадок примушування іншої людини вчинити (не вчинити) певну дію шляхом застосування насильства або погрози може супроводжуватись обмеженням фізичної свободи людини. Окремі прояви примушування людини, що досягають так званого мінімального рівня жорстокості, справді, можна розглядати як такі, що завдають шкоди людській гідності. Проте цього не можна сказати про кожен випадок примушування. З іншого боку, примушування завжди є посяганням на особисту автономію людини, яка, своєю чергою (як уже зазначалось), є одним зі складників права на повагу (недоторканність) до приватного життя.

4. Наведена у дисертації Е.Г. Стоматова авторська редакція ст. 162 КК України (с. 450–451) у кращий бік відрізняється від чинної редакції цієї кримінально-правової заборони. Водночас не всі міркування здобувача щодо тлумачення і вдосконалення статті, присвяченої кримінальній відповідальності за порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи, сприймаються однозначно.

Так, дослідник некритично відтворює висловлену в одному з науково-практичних коментарів КК України думку про те, що порушення встановленого законом порядку проникнення у приміщення, яке належить на праві власності юридичній особі, не містить складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, і має за наявності підстав кваліфікуватись як перевищення влади або службових повноважень, як самоправство або як інше кримінальне правопорушення (с. 239–240). Це висловлювання видається не зовсім точним, оскільки під докладно з'ясовані у дисертації ознаки житла та іншого володіння (с. 225–239) цілком можуть підпадати і ті приміщення, які є власністю юридичних осіб.

Здобувач має рацію, коли піддає критичній оцінці широке розуміння згаданих у ч. 1 ст. 162 КК України інших дій, що порушують недоторканність житла громадян. Однак його пропозиція обмежитись у цьому разі вичерпним переліком конкретизованих дій не може не

породжувати питання, чи не призведе поліпшена у такий спосіб диспозиція кримінально-вказаної правової норми до виникнення небажаної прогалини в охороні права на приватність. Так, іншими діями, що порушують недоторканність житла громадян, *de lege lata* визнається, зокрема, здійснюване без фізичного проникнення у житло людини незаконне спостереження за тим, що відбувається у ньому (з використання певних технічних засобів чи без них). Автор дисертації, вважаючи виправданим таке тлумачення чинного кримінального закону, повідомляє про випадки (вони, щоправда, поки що траплялись лише за кордоном), коли хакери підключались до систем відеоспостереження в домівках й, отримавши якусь інформацію, будили людей серед ночі, розмовляли з дітьми, коментували події в спальні, погрожували, шантажували й ображали потерпілих. Поставлю для обговорення таке питання: чи завжди кримінально-правова оцінка подібних порушень права на приватність як незаконних дій із конфіденційною інформацією про приватне життя людини (ст. 182 КК України «Незаконні дії з конфіденційною інформацією про приватне та сімейне життя людини», викладена в редакції, сформульованій дисертантом (с. 451–453)), а не як порушення недоторканності житла або іншого володіння буде адекватно відбивати суть такої поведінки?

Пропозиція здобувача диференціювати кримінальну відповідальність за порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи, зокрема, залежно від того, чи вчинене таке порушення групою осіб (с. 338, 381, 450, 469), узгоджується із розробленими теорією кримінального права вимогами до змісту кваліфікуючих ознак як засобу диференціації кримінальної відповідальності. Двома із трьох основних цих вимог виступають такі взаємопов'язані обставини, як, з одного боку, фактична або вірогідна поширеність на практиці відповідного більш небезпечного варіанту кримінально протиправної поведінки, а, з іншого, – нехарактерність цього більш небезпечного варіанту поведінки; тобто це мають бути відносно розповсюджені обставини, які водночас не повинні супроводжувати

більшість кримінальних правопорушень певного виду. Водночас зверну увагу на взаємовиключність формулювань ч. 1 і ч. 2 ст. 28 КК України, які описують групу осіб і групу осіб за попередньою змовою: стосовно цих форм співучасті не спрацьовує принцип «матрьошки», відповідно до якого менш небезпечна форма співучасті своїми ознаками входить до більш небезпечної форми співучасті. Тому якщо ч. 2 ст. 162 КК України, вдосконалена у спосіб, пропонуваній здобувачем, встановлюватиме відповідальність за порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи, вчинене саме і тільки групою осіб, то скоєння цього кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, навряд чи зможе бути кваліфіковане за ч. 2 ст. 162 КК України, що, вочевидь, не буде адекватною (справедливою) кримінально-правовою оцінкою відповідного посягання.

На підтвердження слушності своєї пропозиції дисертант звертається до проєкту КК України, в якому до числа ознак, що кваліфікують порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи (точніше підвищують тяжкість цього злочину на один ступінь), віднесено його вчинення у складі простої групи (с. 338). Висловлю, однак, сумнів у тому, що тяжкість (суспільна небезпека) злочину, вчиненого у складі простої групи (наприклад, порушення недоторканності житла чи іншого володіння особи, вчиненого не одноособово, а виконавцем, якого до цього схилив підбурювач), за однаковості інших умов завжди є більшою, ніж тяжкість (суспільна небезпека) злочину, вчиненого індивідуально. У будь-якому разі «ціна» цього питання, відбита у ст. 3.2.8 проєкту КК України «Санкції за злочини», виглядає зависокою. Нагадаю, що прихильники традиційної позиції (її на сьогодні дотримується і Верховний Суд), згідно з якою при вчиненні кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб щонайменше два його співучасники повинні діяти як співвиконавці, наводять на її користь переконливі аргументи, яких розробники проєкту КК України, включаючи до складу простої групи будь-яких співучасників, воліють не помічати.

5. Назви окремих структурних підрозділів дисертації є не зовсім вдалимими. Зокрема, у розділі 5 під назвою «Теоретична модель кримінально-правової охорони приватного та сімейного життя людини» виокремлено підрозділ 5.1, який присвячений зарубіжному досвіду кримінально-правової охорони приватності та який охоплює не лише теоретичний (науковий), а й законодавчий і правозастосовний аспекти зазначеної охорони в деяких європейських країнах. З огляду на справжній предмет дисертаційного дослідження (див. про це перше зауваження), альтернативна вказівка (поряд із приватністю) на сімейне життя у назвах розділів і підрозділів кваліфікаційної наукової роботи призводить до неузгодженості цих назв із змістом таких структурних частин. Назва підрозділу 4.1 «Застосування кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за посягання на приватне та сімейне життя людини, за кваліфікуючими ознаками» не повною мірою враховує те, що у цьому підрозділі дисертації йдеться про тлумачення і вдосконалення кримінального закону в частині позначення кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень проти приватності особи як засобу диференціації кримінальної відповідальності, тобто відмінної від правозастосування і здійснюваної законодавцем градації (розчленування) державного примусу у формі заходів кримінальної відповідальності. Використання звороту «кримінально-правова характеристика» у назвах підрозділів 3.2, 3.3 і 3.4 навряд чи є виправданим, оскільки у цих підрозділах дисертації лише аналізуються основні склади кримінальних правопорушень, передбачених статтями 162, 163, 182 КК України, а поняття кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення, попри наявні теоретичні розбіжності щодо змісту цього поняття (праці В.І. Борисова, О.О. Пащенко, А.А. Вознюка та ін.), охоплює ширше коло питань.

Зроблені зауваження і побажання стосуються дискусійних питань, не впливають на високий науковий рівень дисертації, не піддають сумніву основні наукові результати, отримані здобувачем, і лише підтверджують складність і злободенність досліджуваної проблематики.

З огляду на викладене, вважаю, що дисертація Е.Г. Стоматова «Кримінально-правова охорона приватного та сімейного життя людини в Україні» є кваліфікаційною науковою працею, що відповідає вимогам, які висуваються до докторських дисертацій та встановлені Порядком присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197 із змінами.

Автор дисертації – Соматов Едуард Григорович – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Опонент

**професор кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права**

навчально-наукового інституту права

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

доктор юридичних наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України

 Олександр ДУДОРОВ

ПІДПИС ЗАСВІДАЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
КАРАУЛЬНА
15.05

